

Kvindeidrættens pionerer

og den moderne kvinde

Af *Else Trangbæk*

»Uvidenhed er ikke lig med renhed, tværtimod. Viden kan skabe Bevidsthed om Holdninger og Forpligtelser og blive til Velsignelse.«

Med disse ord undsagde Danmarks store skoleimperiebygger Natalie Zahle i 1872¹ den fordom, der omkring midten af 1800-tallet sagde, at kun via uvidenhed kunne man bevare den rene pigesjæl i den voksne kvindekrop. Gymnastikpædagogen og forfatteren Erna Juel-Hansen,² der var blandt de første uddannede lærerinder fra Natalie Zahles skole, udtalte sig i 1882 om pigernes opdragelse, og hun sagde blandt andet, at »... vi vil opdrage den kommende, kvindelige Generation til dygtige, sunde, arbejdsomme, for **Livet** – ikke alene for **Salonen** – udrustede Kvinder.«³

Hvor Natalie Zahle tilhørte første generation af pionerer for uddannelse af piger og kvinder i Danmark, tilhørte Erna Juel-Hansen en generation, der ca. 20 år senere for alvor påpegede den fysiske opdragelses betydning for pigernes samlede opdragelse. Erna Juel-Hansen fandt i den fysiske opdragelse væsentlige potentialer, hvis kvinden skulle lykkes med »... at slaa til i Kampen for Tilværelsen, hvor det er den stærke, der sejrer.«⁴ Erna Juel-Hansen anså den kropslige energi som en væsentlig ressource i kvindens emancipationsbestræbelser.

De to kvinder repræsenterede to forskellige positioner i synet på den kvindelige emancipation og kvindens opgaver i livet,

mens de var enige om, at fysisk aktivitet for kvinder var et velegnet middel i opdragelsen. Mellem de to positioner befandt der sig flere grupper, som på forskellig vis medvirkede til, at kvinder kunne udfolde sig i gymnastik og sport. Jeg har i artiklen analyseret, hvordan første og anden generation af kvindeidrættens pionerer.⁵ Ideer og indsats adskiller sig fra hinanden. Hvor første generations pionerer langt hen ad vejen var enige om synet på køn og fysisk aktivitet, markerer næste generation to forskellige syn på kvindelighed, sport og gymnastik. Efter en kort introduktion til gymnastik og sport, de anvendte begreber og tiden, vil problemstillingen blive beskrevet via tre diskurser: en sundheds- og videnskabelig diskurs, en uddannelses- og dannelses-diskurs og en emancipatorisk- og idrætskulturel diskurs⁶ for afslutningsvist at blive diskuteret i relation til første- og anden-generationspionererne og de to udviklingslinier.

Gymnastik, sport, emancipation og kvindelighed

Det moderne samfund i slutningen af 19. århundrede stillede nye krav til borgerne, og den moderne gymnastik- og sportsbevægelse medvirkede på forskellig vis til at socialisere »den gode borger.« Gymnastik og sport fungerede som to forskellige socialisationsarenaer. De *kollektive* øvelser i

gymnastik skulle, ifølge den svenske gymnastiks far, P. H. Ling,⁷ tilpasses mennesket, og resultatet blev målt i kroppens udvikling. Kropslig og bevægelsesmæssig moderation og kontrol var afgørende for denne udvikling. De kollektive øvelser fremmede dyder som orden, harmoni og præcision, mens de samme dyder ikke var helt så naturlig en del af sporten. I sporten udviklede de mangeartede discipliner *individualitet* gennem kvaliteter som selvfor nægtelse, mod, viljestyrke og udholdenhed, og her havde deltagerne frihed til overdrivelse.⁸ Relationen mellem moderation og overdrivelse er vigtig for at tolke og forstå relationen mellem køn, gymnastik og sport.

Perioden 1880'erne blev på mange måder en brydningsperiode i Danmark, både politisk, kultur- og kønspolitisk. Kønspolitisk var der enighed om ophævelse af sociale uligheder mellem kønnene, men uenighederne kom overordnet til udtryk i to forskellige emancipationsstrategier, som dog begge tog udgangspunkt i erhvervelse af uddannelse og civile rettigheder. *Særartsstrategien*, som handlede om en indre emancipation, anså kvinders og mænds livsopgaver som forskellige, hvilket skulle afspejle sig i opdragelsen. Kvindens rolle som hustru, moder og husmoder var her det centrale, og uddannelsen skulle ses i relation til hendes kvalificering indenfor hjemmets rammer, hvor viden om og forståelse for sundhed og hygiejne havde stigende betydning. *Lighedsstrategien*, som handlede om en ydre emancipation, anså grundlæggende kønnene som ens, hvorfor målet her var en kamp for lige rettigheder med manden – også uden for hjemmet.⁹ *Kvindelighed* vil her blive forstået som en norm for, hvad kvinder er og forskelligt fra både *kvindeliv*, som det aktuelt levede liv, og fra *kvindekøn*, det biologiske køn.¹⁰

Tiden – og de nye muligheder for kvinder og piger

De første kampe mellem kønnene i det moderne, borgerlige samfund tog sin begyndelse i relation til uddannelse i sidste halvdel af det 19. århundrede.¹¹ Pigeskolen skulle blandt andet ændres, og der skulle sikres en pigeoplysning, der kunne danne udgangspunkt for at pigerne fik en reel valgmulighed mellem ægteskab og selvforsørgelse. Uddannelsesbehovet og demografiske forandringer beredte en ny primærgruppe af professionelle opdragere: lærerinderne. Det mandlige kundskabsmonopol skulle brydes, ligesom der skulle skabes plads til de overflødige kvinder, de uformuende, de uforsørgede, de uvidende og de ugifte borgerdøtre. Problemet, der havde mange navne, har også været underlagt mange tolkninger. Men uanset tolkninger kan det konstateres, at der trods variationer fra begyndelsen af det 19. århundrede var omkring 2% flere kvinder end mænd, ligesom der overalt i Europa var et udbredt skift i kvindelighedsbegrebet. Kvindeoverskuddet gjorde ægteskab mindre selvfølge ligt, hvilket kom til at spille sammen med, at der fra midten af det 19. århundrede var et stigende antal skolesøgende børn.¹² En oplagt mulighed for de overflødige kvinder var at søge arbejde som lærerinder. De kom ofte til at fungere som billig arbejdskraft, og dertil kom, som den svenske historiker Christina Florin har påpeget, at kvinderne var velegnede til at formidle middelklassens værdinormer til børnene. Pigeopdragelsen skulle fremme de karaktertræk, der gavnedes i hjemmet – nøjsomhed, flid, offervilje, tålmodighed, udholdenhed – alt båret af et »... christeligt-kjærligt, gudgivent, tillidsfuldt Sind«, som Københavns skoledirektør skrev i 1859, da han skulle tegne et portræt af den nye tids

sociale moder, lærerinden.¹³ I historikeren Birgitte Possings værk omkring Natalie Zahle og hendes skoleimperium påpeger hun, at skolelederne fandt det meget betydningsfuldt, at lærerinderne besad de såkaldte kvindelige dyder, så lærerindejobbet blev en naturlig mulighed for de uforsørgede borgerkvinder.¹⁴ I modsætning til f.eks. Sverige kom der ikke i Danmark en seriøs debat om denne gruppes fremtidsmuligheder, idet der i midten af århundredet var ideologisk enighed om, at kvindens liv og funktioner var knyttet til hustruens, modernens og husmoderens.¹⁵

Lærerindejobbet opstod således i forlængelse af normen for, hvad der blev opfattet som naturligt for kvinder, og lærerinderne kom hermed til at fungere som en slags medborgermødre forskelligt fra medborgerarbejdere¹⁶. Hvor det private rum, hjemmet, hidtil havde dannet rammen for pigernes opdragelse, kom skolen og de frivillige foreninger nu ind som en ny arena for socialisering og kontrol. En arena, som blev en vigtig mellemstation for kvinderne på deres vej ud i det offentlige rum, samfundet. I et foredrag fra 1890 om lærerindeuddannelsen i Danmark påpegede S. L. Tuxen, at kvindens særlige kvalifikationer lå i hendes kærlighed til netop lærergerningen og den deraf følgende tålmodighed. Han påpegede videre, at kvinden i en ganske anden grad end »... Manden er i Besiddelse af den aandelige Smidighed.«¹⁷ Anderledes var tidens holdning til gymnastiklærerinderne. Jobbet signalerede på mange måder, efter tidens norm, maskuline kvaliteter såvel gennem de militæragtige kommandoer, beklædningen som de gymnastiske øvelser.¹⁸

Sundheds- og videnskabelig diskurs

I kvinde- og idrætsforskningen har forståelsen af kvindelighedens konstruktion og lægernes rolle heri haft en central placering, og hhv. den sundhedsmæssige/hygiejniske og den videnskabelige diskurs rummer to væsentlige tolkninger heraf. Den første generation af læger og lærerinder, der tog den fysiske opdragelse op for piger, befandt sig i tiden før den egentlige emancipationsperiode og sportens etableringsfase, som begge i Danmark var fra omkring 1880'erne. Deres bidrag skal især vurderes som en del af den sundhedshygiejniske modernisering af samfundet, der rummede mange, nye muligheder for kvinder. Derimod indskrev en del læger og naturvidenskabsfolk ca. 20 år senere kvindekroppen i et biologisk-deterministisk projekt, der langt hen ad vejen kom til at handle om at sætte grænser for kvinders fysiske udfoldelsesmuligheder.

Gymnastikken som en del af det sundhedsmæssige projekt tog sin spæde begyndelse i 1838 med oprettelsen af »Prøveskole for den Qvindelige Ungdoms Undervisning i Legems- og Sundhedsøvelser«. Prøveskolens opgave var at give lærerinder lejlighed til at lære, hvordan man underviste piger og kvinder i gymnastik. Initiativet skal ses på baggrund af de misforhold, som lægerne på Ortopædisk Institut i København havde registreret i forbindelse med kvindens fysiske udvikling, hvor »... vor nuværende Opdragelsesmaade, (...) især hos Pigebørn, eensidigt udvikler de aandelige Evner på de legemliges Bekostning.«¹⁹ Det var dog først fra midten af 1850'erne, hvor A. G. Drachmann tog gymnastikken op, at der for alvor skete noget. I 1859 etablerede han Institut for Medicinsk Gymnastik og senere i 1865 Institut for

Medicinsk og Ortopædisk- og Udviklingsgymnastik.²⁰ (Drachman, A. G.: *Den private pigeskole*, København 1867, s. 7 og s. 15). Her refereres Drachmans undersøgelser omkring det fysiske miljø, lokalerne og deres indretning og størrelse og betydningen heraf for den fysiske opdragelse. Institutternes betydning skal blandt andet ses i, at der her blev uddannet lærerinder, som kunne begynde at give undervisning i gymnastik for piger i de private skoler med det formål at forbedre den generelle sundhedstilstand. Skolebestyrerinderne og lærerinderne fik på instituttet viden om betydningen af hygiejne, renlighed og fysisk aktivitet for kvinden, og tilknytningen til lægerne fungerede som en form for legitimering for et moderne opdragelsessystem.

Af stor betydning for den medicinske udvikling var udviklingslæren, hvormed den guddommelige verdensorden blev undermineret. Charles Darwins evolutions-teorier, som blev overført til en samfundstænkning af Herbert Spencer, var med til at legitimere kvinders undertrykte position på et biologisk og videnskabeligt grundlag. Kønsforskelle blev her gjort ahistoriske og evolutionære, og kvinderne blev fremstillet som mindre fuldstændigt udviklede end mænd, hvorfor det var naturligt, at de blev henført til mentalt og fysisk underordnede kategorier.²¹ Naturvidenskaben gjorde store fremskridt, og fysik, kemi og biologi stod bag mange af de teknologiske og medicinske landevindinger, som omformede menneskers levevilkår. Lægerne begyndte at få øget kendskab til kroppen og dermed til kvindens fysiologi og biologi, menstruationens indtræden (menarchen), dens forløb og ophør (menopause), til ægløsning, graviditet og fødsel. Kvinden blev på mange måder reduceret til æggestokke og livmoder.²² Kvindens reproduktive evne kom til at stå i direkte modsætning til intellektu-

alitet med konsekvenser for opdragelse og skolegang. Pigernes hjerne og nervesystem måtte ikke belastes, og argumenterne blev knyttet til teorien om den begrænsede energi, som gik ud på, at kroppens samlede energi var af et konstant, naturgivent og uforanderligt omfang.²³ I relation hertil var sport og fysisk anstrengelse naturligvis med til at dræne kroppens energi og dermed problematisk, især i den i forvejen belastede menstruationsperiode.²⁴ Lægerne påpegede, at skulle kvinderne undgå den immanente sygelighed, krævede det forsigtighed. Således blev det påpeget, at »... Svømning, Ridning, Bicyclen, Skøjteløb der alle indeholdt de visse gynækologiske Farer, naar de drives paa uheldig Maade, hvorfor de bør undgås, hvorimod fornuftig ledet Gymnastik (...) godt kan accepteres, udenfor Menstruationsperioderne, idet de sikrer god Holdning og pæn Figur.«²⁵

1800-tallets læger havde spillet ud med to forskellige syn på kvindekroppens potentialer, et sundhedsmæssigt relativt positivt, der dominerede indtil 1880'erne, hvor det blev udvidet med et videnskabeligt og langt mere restriktivt. På trods af forskelle var begge syn dog stærk påvirket af tidens normer for kvindelighed.

Uddannelses- og dannelsesdiskurs

Med skolelovene i 1814 var gymnastikken blevet indført i den danske almue- og borgerskole, og faget var fra begyndelsen tiltænkt begge køn ud fra en ide om fagets alment dannende betydning. I 1828 faldt faget bort for piger, idet begrundelsen blandt andet blev knyttet tættere til kvalificeringen af drengene til kommende soldater. Gymnastikken blev først i 1904 igen obli-

gatorisk i den offentlige skole for piger. Hvor de private skoler og visse læger fra midten af århundredet begyndte at overtage et medansvar for opdragelsen af pigerne, især i byerne, kom fra 1880'erne den danske folkehøjskole og højskolelærer(-inderne) til at spille en væsentlig rolle for opdragelse og dannelse af unge piger. Den svenske gymnastik blev i Danmark via de svenske kvindelige pionerer særlig udbredt via folkehøjskolen og derfra til foreninger, især på landet, og ikke som f.eks. i England via bl.a. svenske Madame Bergman-Østerberg til arbejderbørn i folkeskolen og til borger-skabets piger på de private skoler.²⁶ Synet på den fysiske aktivitets bidrag til opdragelsen vil her blive repræsenteret gennem Natalie Zahles skole, ligesom højskolelærerinderne vil blive vurderet gennem den svenske gymnastikdirektør Sally Høgstrøm²⁷ og højskoleelev Marie Kolds beretninger.

Natalie Zahles betydning for kvinders adgang til fysisk aktivitet skal ses bl.a. i de holdninger, hvormed hun prægede lærerinderne og pigeopdragelsen. Hendes opdragelsessyn rummede en kønspolitisk tvetydighed. På den ene side dyrkede hun den religiøse moder- og kvindelighed, og på den anden side ansporede hun kvinderne til at dyrke det stræbende, selvstændige, initiativrige og kundskabshungrende menneske.²⁸ Hun dyrkede og fremelskede først og fremmest de borgerlige dyder for de udannede²⁹ mens hun hos den gruppe piger og kvinder, der besad den borgerlige dannelse, æggede dem til udfoldelse.³⁰ Kvindeligheden hos Zahle var knyttet til det rene og det sande i det stille.³¹

Zahle fandt, at gymnastikkens værdi skulle ses i det almene, hvor den fysiske opdragelse skulle fungere som formidler af det fysisk-æstetiske og det rationelle sundhedsbevarende. Hun mente således, at

gymnastikken kunne fungere som harmoniserende retleder af »... Dagens tusende uordnede Bevægelser ...«, ligesom gymnastikken var et middel til at gøre kroppens bevægelser »... saa frie, saa yndefulde, saa skjønne, saa beherskende og i god forstand bevidste som muligt.«³² Gymnastikkens æstiske og borgerlige opdragelsesnormer havde således stor betydning for hende. Man fornemmer dog i enkelte af hendes tekster en vis angst for, at gymnastikken kan misbruges som en argumentation for kvindens øgede løsrivelse fra hjemmets praktiske arbejde, og at gymnastikken dermed kunne komme til at gå det, hun kalder »den dårlige Emancipations Ærinde.«³³ Natalie Zahle fandt, at der var tale om dårlig emancipation, hvis ikke den specielle dannelse støttede sig til det almene grundlag i dannelsen.

Hendes syn på sundhed og kvalificering af en fysiologisk bevidsthed skyldes blandt andet ideen om, at kvindens renhed ikke beskyttes via uvidenhed, som kun ville ægge lysten til viden og kundskab af forbudne veje, og hun påpegede, at børnene skulle lære sans og agtelse for legemets moral og legemets krav.³⁴ Udviklingen af gymnastikken i Zahles skoler skete i forskellige faser og bar præg af, at hun forsøgte og afprøvede de muligheder, der var tilstede. Således underviste A. G. Drachmann, gymnastikpædagogen Paul Petersen og Erna- Juel-Hansen alle på Zahles skoler i forskellige perioder. Holdningen til sport blev aldrig markeret i denne tidlige fase.

Den danske folkehøjskole hviler på N. F. S. Grundtvigs tanker om folkelig oplysning. Gymnastikken havde været med på skolernes program tilbage fra 1844, men det var dog først i 1872 på Testrup højskole, at pigerne begyndte at dyrke gymnastik inspireret af Drachmanns udviklingsgymnastik.³⁵ Opfattelsen af kroppen var på høj-

skolerne ofte karakteriseret ved en kristen moral, hvilket på mange måder stødte på de unges trang til lystighed og bevægelse, og dans var jo dengang – som en elev senere skrev – at betragte som svært ugudeligt paa Askov.³⁶ I 1884 gjorde den svenske gymnastik sit indtog på Vallekilde højskole, og forstander Ernst Triers begejstring for den svenske gymnastik betød, at han også fandt, at den ville være nyttig for pigerne.³⁷ I sommeren 1884 inviterede han den svenske gymnastikdirektør Sally Høgstrøm til skolen for at undervise i gymnastik. Som mange andre svenske gymnastikdirektører havde hun meget lyst til at komme udenlands, men hvor de fleste, som rejste ud, mødte borgerskabets unge piger, mødte Sally Høgstrøm unge piger fra danske gårdmandsfamilier. Her blot nogle af de forhold, der mødte Sally Høgstrøm, og som hun på kort tid medvirkede til at ændre.

Ved ankomsten til skolen måtte hun passere gennem Møddingen; når hun blev tiltalt var det med du og aldrig, som hun havde været vant til, med frøken. Måltiderne blev indtaget sammen med 200 elever og tjenestefolk, og det for hende måske største problem var, at ca. 6 personer spiste af samme fad, hvilket udløste flere tilfælde af smitte blandt eleverne. Gymnastikken var ny for pigerne, de havde ingen dragter, gymnastiksalen var endnu ikke færdig, og pigernes personlig hygiejne var meget ringe. De var, som hun berettede, smudsige. Pigerne havde, ifølge Sally Høgstrøm, ikke begreb om gymnastik, og det var som »... at hugga i sten, og en del frygtede, at det var noget ukvinnligt!«³⁸ Men lidt efter lidt blev de »... grebet af Gymnastikken og deres Entusiasm opliver mig«, skrev hun. Sally Høgstrøms besøg på Vallekilde satte sig hurtige spor. Da hun vendte tilbage sommeren 1885 havde Ernst Trier på hen-

des opfordring indkøbt tallerkener til hver elev, ligesom der var kommet gymnastiktøj, og det smukke gymnastikhus stod færdigt.³⁹ På meget kort tid lod hygiejniske principper sig indføre.

I 1885 oprettede Askov Folkehøjskole for første gang et kursus med deltagere af begge køn. En af eleverne var Marie Kold,⁴⁰ som fortæller om angsten for det ukvindelige, især i forbindelse med indførsel af reformdragten til gymnastik. Bekymringen gik bl.a. på, hvad mændene ville mene, hvis de så pigerne i de »grusomt grimme dragter.« Marie Kold fortæller i brevene, om en brydningsperiode både hvad angår gymnastikken og synet på kvinden. Hun fortæller således om forstander Ludvig Schrøders bekymring for »for megen kontakt mellem kønnene,« hvilket betød, at når der »var fælles Foredrag, havde Pigerne deres egen Indgang og bestemte Pladser i foredragssalen.« Marie finder det ubehageligt at »blive passet på« og fortsætter med at beklage, at »Schrøder må ikke mene, hvad han siger, at man føler intet Ansvar, når man ikke bliver noget betroet. Vi har altid Baand om Benet«, men som hun senere beretter, så værner man sig til ufriheden.⁴¹ Ligeledes berettede en af kvindegymnastikkens forkæmpere, forstander Ludvig Schrøders datter Ingeborg,⁴² om, hvorledes hun til sin forlovedes store sorg også bar reformdragt og reformsko. Men for at berolige ham bedyrede hun i sine breve til ham, at hun hadede emancipationen, og at kvinder og mænd havde hver deres gebet. I 1887 da sædelighedsfejden brød ud i Dansk Kvindesamfund, tog Ingeborg Schrøder parti til den side i debatten, der mente, at kvinden, modsat manden, var *ren* og ikke domineret af *sanseligheden*.⁴³

Natalie Zahles stil var ikke højtråbende og kønspolitisk udfordrende. Hun arbejdede for den stille, fromme kvindelighed, og

netop heri blev hun åndeligt forbundet med højskolens ideverden. De magtede at forene den offentlige tale om renhed og hygiejne med den praktiske opdragelse i disciplin og renhed, og her kom den svenske gymnastik som et godt tilbud. De kollektive øvelser under lærerindens ledelse og kontrol skabte sammenhæng mellem deres opdragelsesidealer og normerne for kvindelighed, thi gymnastikken ville kun bære frugt, hvis alle opviste »lydighed, opmærksomhed, lystring, orden og nøjagtighed.«⁴⁴ Det er min påstand, at grupper af professionelle lærerinder på grund af deres fornægtelse af den kropslige sanselighed, synet på kvindelighed og emancipation blev de mest restriktive i forhold til kvinders deltagelse i de mere udfordrende, idrætslige discipliner.

*Emancipations- og idrætskulturel diskurs*⁴⁵

Ligesom disciplinen for Marie Kold kunne blive for streng, kunne den også blive det for nogle af de hos Natalie Zahle uddannede lærerinder, blandt andet Erna Juel-Hansen kom til at bryde med de kvindelige normer, som hun i uddannelsen var blevet indprentet. Et foredrag i 1882 *Om en reform af Pigeskolen*, som Erna Juel-Hansen holdt ved et pædagogisk møde, kom til at markere et brud med den hidtil gældende opdragelse af pigerne. Hun påpegede her, at målet var at ...

»... gjøre Kvinden stærk, dygtig, energisk, at udruste hende med samme Fond af Kundskaber, at give hende den samme Udvikling af de intellektuelle Evner – eller om muligt en endnu bedre end den, der nu bliver Manden til Del, ...«

og hun fortsatte med at anvise de midler, dette projekt ville kræve.⁴⁶ Hun fremhævede, at gymnastik var særlig velegnet på grund af den dobbelte funktion, fysisk og psykisk. Samtidig kritiserede hun de tidligere forsøg med gymnastik for at være alt for mangelfulde og dermed uden effekt, og hun mente,

»... at skal gymnastikken gavne, må den blive så nødvendig for børnene som dagligt brød, som den luft de indånder, den må – tilgiv mig udtrykket, jeg ved intet bedre – drives med Passion, for at det skal forslå.«

Netop ønsket om at dyrke passionen og den mere sanselige tilgang til de kropslige aktiviteter prægede Erna Juel-Hansens argumentation for kvinders adgang til gymnastik og sport. Erna Juel-Hansen oprettede i 1884 et institut for kvindegymnastik i København. Hendes syn på opdragelse blev en central del af Sædelighedsdebatten i 1887,⁴⁷ og hendes novelle *En Ung Dames Historie*, som blev publiceret i 1888, gjorde mange mennesker usikre på hendes arbejde. I bogen udtrykte hun et fordomsfri syn på pigers opdragelse og viste tolerance for en friere seksualitet, også for kvinder. Hun kæmpede for lighed på enhver måde. Hendes stil var, i sammenligning med f.eks. Natalie Zahles, kønspolitisk udfordrende. Hun skrev om sport og forsøgte at få kvinder til at dyrke såvel gymnastik som sport. Hun så i gymnastikken muligheden for at sikre kvinderne disciplin og kontrol, og dertil kom den hygiejniske dimension men ikke som moralsk renhed. Erna Juel-Hansens sanselighed blev derimod rummet i sporten, her så hun nye potentialer for kvinder, hvis de ville ud i livet, og hun skrev utallige tidsskriftsartikler, hvor hun opfordrede kvinder til aktiv deltagelse i både gymnastik og sport.

Lidt før Erna Juel-Hansen oprettede sit institut havde kvindegymnastikkens fader i Danmark, Paul Petersen⁴⁸, i 1878 etableret det første institut for uddannelse af gymnastiklærerinder, et institut der siden dengang har sikret uddannelse i gymnastik, idræt og dans. Paul Petersen udviste, via sin praksis, stor tillid til kvindens potentialer. Han skrev således:

»Legemsøvelser er en uundværlig Del af Opdragelsen, og den Sundhed, Livsglæde og Arbejdsdygtighed, man kan hente fra en godt ledet Gymnastikundervisning. Dette gælder ikke mindst for Kvinder ...«⁴⁹

Kombinationen af kvaliteterne nævnt i citatet demonstrerer det brede syn, han havde på den fysiske opdragelse og uddannelse af piger og kvinder. Paul Petersens bidrag til den kvindelige idræt skal især ses i oprettelsen af et institut kombineret med oprettelsen af såvel en gymnastik- som roforening for kvinder. Dertil kom, at han medvirkede til at synliggøre den idrætsaktive kvinde, idet han lod kvinderne vise sig offentligt til utallige opvisninger. De uddannede gymnastiklærerinder fra instituttet var blandt andet én af flere forudsætninger for, at gymnastikken kunne indføres i den offentlige skole for piger.

Erna Juel-Hansen var overbevidst om, at den fysiske aktivitet kunne generere »kropslig energi«, som kunne nedbryde både fysiske og mentale barrierer for kvinder. Gennem hendes skrivning forsøgte hun at kombinere ideen om udviklingen af et helt menneske ved at kombinere indre og ydre emancipation. Hun argumenterede for en balance mellem sanselighed og disciplin, men hendes til tider højtråbende budskab var måske det, der gjorde, at hendes betydning for kvindeidrætten på længere sigt

måske blev begrænset. Paul Petersen demonstrerede gennem sin praksis, at han troede på kvinden, og at hendes fysiske aktive krop kunne generere en »handlingens energi.« Han fornægtede videnskaben som eneste sandhedsvidne men tog udgangspunkt i at afprøve det, han mødte på sin vej i gymnastik og sport og derefter forkastede det, som ikke fungerede i praksis. Erna Juel-Hansen og Paul Petersens tanker og aktiviteter var med til at tilbagevise mange af videnskabens normative udsagn, og dermed bidrog de til at udvide opfattelsen af det kvindelige.

To generationers betydning for kvinders deltagelse i gymnastik og sport

Afslutningsvis vil jeg forsøge at se på relationerne mellem det, jeg vil kalde første- og andengenerations-pionerer inden for fysisk opdragelse, gymnastik og sport og illustre det brud, der sker i synet på kvinders fysiske aktivitet omkring 1880 med modellen s. 83.

Første generation af læger, lærerinder og skolebestyrerinder medvirkede til at udbrede de borgerlige normer til mange nye grupper, og de inddrog gymnastikken som led i den samlede opdragelse. De fastholdt et kvindelighedsbegreb, der passede til samtiden men med rødder i fortiden med focus på det rene og det sande i det stille. Emancipationen handlede for dem primært om de indre værdier. Den diskursive tilgang gav muligheden for at udskille to væsentligt forskellige tilgange til den moderne kvindeidræt: den uddannelses- og dannelsesmæssige overfor den emancipatoriske og idrætskulturelle. Sundhed og hygiejne kom til at stå for noget fælles betydningsfuldt for især den moderne kvinde, idet hendes centrale

Før 1880

1. generation pionerer
<ul style="list-style-type: none">• Fokus på indlæring af borgerlige normer via fysisk opdragelse, sundhed, hygiejne• Forskellige gymnastiksystemer afprøves

Efter 1880

2. generations pionerer	2. generations pionerer
<ul style="list-style-type: none">• Accept af både gymnastik og sport• Med udgangspunkt i de praktiske erfaringer forbindes det forebyggende med de sanselige og udfordrende muligheder• En udvidelse af kvindeligheden• En udvikling der er i dialog med det moderne og peger ind i det 20. århundrede	<ul style="list-style-type: none">• Primært gymnastik• Gymnastikken og kvindeligheden forbindes via videnskabelige argumenter• En fastholdelse af kvindeligheden• En udvikling der er i dialog med fortiden via det kristne syn på kroppen og de nye videnskabers syn på kvindekroppen

rolle, uanset nye muligheder, fortsat var rollen som mor, husmor og hustru.

De videnskabelige erkendelser i de sidste årtier af det 19. århundrede skabte nye indsigter om kvindekroppen, hvilket som beskrevet fik afgørende betydning for synet på kvindens muligheder i livet, og andengenerations-pionerer blev på forskellig vis påvirket af den nye viden, og herefter tegner der sig to udviklingslinier, med det jeg har valgt at kalde en hhv. tilpasset og udvidet kvindelighed.

En tilpasset kvindelighed, indre emancipation og gymnastikken

Hvor første generation af pionerer blandt lægerne generelt havde set positiv på kvindernes fysiske aktivitet, kom der nu en ny

generation af læger og videnskabsfolk til, som kom til at fungere som kvindeidrættens restriktive modspillere, og de befandt sig ofte på lang afstand af den praktiske virkelighed. Men på den praktiske uddannelses- og dannelsesarena blev gymnastik og kvindelighed bundet sammen af videnskabelige argumenter. Den svenske gymnastik kom til at repræsentere denne sammenkobling og blev et godt bud på udviklingen af en indre emancipation, men den rummede også en vis tilpasset opfattelse af det kvindelige. Den amerikanske historiker Allen Guttman benævner den gruppe af lærerinder, der var inspireret af denne linie, for »female darwinists.«⁵⁰ Det var netop de videnskabelige og normative argumenter, der især i det 20. århundrede fastholdt dele af videnskaben og lærerinderne, som ar-

gumenterede for at begrænse kvindernes deltagelse i konkurrencesport. Argumenter, som bundede i det 19. årh.'s tænkning og som handlede om at begrænse kvindernes deltagelse i konkurrencesport.

En udvidet kvindelighed, ydre emancipation, gymnastik og sport

Enkelte og læger og senere fysiologer var derimod positive overfor kvindernes fysiske aktiviteter, også sport, og det var især dem, som evnede at nærme sig kvinders praktiske aktiviteter. Erna Juel-Hansen via hendes erkendelsemæssige bidrag og Paul Petersens gymnastiklærerinders praktiske indsats rummede på hver sin vis argumenterne for en ydre emancipation og ændret norm for kvindelighed. Mange gymnastik-

lærerinder, der var uddannede især af Paul Petersen, stillede sig således kritiske overfor de videnskabelige udsagn, hvis praksis kunne dokumentere noget andet. Kvinders afprøven af hvad de kunne tåle, og hvad de synes var morsomt og udviklende, var for dem det, der afgjorde, hvor grænsen for den fysiske udfoldelse skulle gå. Derfor blev det for dem ikke til et enten gymnastik eller sport, men derimod et både – og. Accepten af kvinders deltagelse i sportens mere sanselige og udfordrende øvelser i det offentlige rum gav mulighed for udvidelse af det kvindelige og pegede fremad mod nye muligheder i det 20. århundrede. Her standser denne historie, men det skulle vise sig, at kvinders vej ind i sportens udfordrende øvelser i det 20. århundrede skulle passere mange forhindringer.

Noter

1. Natalie Zahle (1827-1913). Hun var én af de store, danske pionerer på pigeskoleuddannelsen. Hun opbyggede en seriøs pigeskole fra barneskole til studentereksamen, og hun tilrettelagde og gennemførte en grundig lærerindeuddannelse, ligesom hun skaffede piger og kvinder eksamensret. Digtet er fra N. Zahle: *Om den Kvindelige Uddannelse her i Landet*, København 1873.
2. Erna Juel-Hansen (1845-1922), forfatter og gymnastikpædagog.
3. Juel-Hansen, Erna, Om en reform af Pigeskolen, I: *Vor Ungdom 1882* s. 217.
4. Dagsavisen 24/9 1884.
5. Når man taler om pioner mener jeg én person, der skaber noget banebrydende. I denne sammenhæng forstået, som en person, der bl.a. udfordrer normerne for, hvad kvinder kan og må. Kvindeidrættens pionerer befandt sig især i tre grupper: lægerne, lærerinderne og gymnastiklærerinderne. Se iøvrigt Jørn Hansens analyser i afsnittet »Civiliseringens og fremskridtets mænd« i Else Trangbæk m.fl.: *Dansk Idrætsliv, Bd. 1*, Gyldendal 1995, siderne 24-26.
6. Med anvendelse af diskurs menes der her en sammenhængende tænkning, og jeg mener at kunne dele periodens tænkning/diskussioner op i tre sammenhængende retninger: en sundheds- og videnskabelig, en uddannelses- og dannelses- og en emancipatorisk og idrætskulturel diskurs.
7. Pehr Henrik Ling (1776-1839), svensk gymnastikpædagog og digter. Kendt for sin måde at systematisere gymnastikken på.
8. Pierre de Coubertin: »Adress delivered at the opening of the Olympic Congress in the town hall in Prague, May 1925«, i: Pierre de Coubertin *The Olympic Idea, Discourses and Essays* (Køln 1967) s. 96 – se endvidere Trangbæk, Else: »Gender in Modern society: Femninity, Gymnastics and Sport«, i: *The Nordic World, The International Journal of the History of Sport*, Vol. 14, No. 3, Dec 1997 s. 136-156. Sport og idræt bliver i artiklen anset som analoge begreber.
9. Bente, Rosenbeck: *Kroppens politik, Om Køn, kultur og videnskab*, Museum Tusulanums Forlag 1992, siderne 51-56 og Eva Oloffson: *Har Kvinnorna en sportslig chans?* Pedagogiska Institutionen, Umeå 1989, siderne 185-190 og Else Trangbæk: »Gender in Modern society: Femininity, Gymnastics and Sport« i: *The Nordic World. Sport in Society, The International Journal of the*

- History of Sport*, Volume 14, December 1997, Nr. 3 s. 135-156.
10. Bente, Rosenbeck: *Kroppens politik* side 75.
 11. I Danmark blev det første, offentlige lærerseminar oprettet i 1791, dog kun for mænd. Fra 1845 blev det muligt for kvinder at indstille sig til prøve for at blive eksamineret som lærerinde, men det var dog først i 1859, at kvinder fik adgang til en egentlig lærerindeeksamen, der sigtede mod ansættelse i den offentlige almueskole. I 1875 fik kvinderne adgang til universitetet, og fra 1886 blev de første statsanerkendte latinskoler indført for piger. Men de private initiativer havde gået forud for mange af de offentlige tiltag. Mange kvinder havde tidligere ernæret sig ved at undervise privat, men fra 1850'erne forsøgte en gruppe af kvindelige pædagoger, alle eksaminerede institutbestyrere af privat vej at skabe en stand af velopførte, professionelle kvinder.
 12. Fra midten af det 19. århundrede var der en faldende fødselsrate, men et øget antal børn som overlevede. Det betød en befolkningsforøgelse på omkring 1%.
 13. Adda Hilden: »Københavnske skolepiger i 1800-tallets midte«, i: *Pigernes skole*, Århus 1989, s. 15.
 14. Possing, Birgitte: *Natalie Zahle, Viljens styrke*, Bd. I, Gyldendal 1992, siderne 170-183.
 15. Florin, Christina: *Kampen om Katedern. Feminisering- og professionaliserings-processen inom den svenska folkskolans lärarkår 1860-1906*, Umeå 1987, s. 52-71. Endvidere skriver Kirstine Frederiksen i afsnittet om Danmark i: Stanton, Theodore (ed.): *The Woman Question in Europe ...* s. 232 som forklaring på, hvorfor man ikke havde en meget aktiv kvindebevægelse at ... »A lady who once visited Denmark, and who participated actively in the women's movement in her own land, remarked: »After living in Denmark, I understand why you Danish women are so passive – you are too well off.«
 16. Lewis, Jane: »Køn, familie og studiet af velfærdsregimer, i: *Arbejderhistorie* Nr. 4 1996, s. 90.
 17. Tuxen, S. L., *Lærerindeuddannelsen i Danmark*, København 1890, siderne 4-5.
 18. Hallden, Olle: *Vandringsboken. En femtiårig brevvaxling mellan kvinnor*, Stockholm 1996, s. 28.
 19. Manza, Frederik Vilh.: *Beretning om det Ortopædiske Instituts Virksomhed* (1834-1838), s. 16.
 20. Drachmann udførte adskillige studier i relation til pigers opdragelse, han rejste til udlandet og så på fysisk aktivitet for piger i Tyskland, Sverige, Frankrig, og han publicerede i 1860 *Gymnastik for kvindelig Ungdom*. Han kaldte sin gymnastik for *udviklingsgymnastik* eller *fransk gymnastik*. Et af hans mål var at udarbejde en metode, som egnede sig for piger i aldergruppen fra 9-10 til 16-17 år, der rummede tilstrækkeligt alsidige bevægelser, som tog hensyn til det kvindelige legemes udvikling samt tog skønhedens hensyn til ynde og anstand. Han viste dog i sin opdragelse af sine egne børn, bl.a. Erna Juel Hansen, at han vurderer de to køn som jævnbyrdige.
 21. Verstinsky, Patricia: *The eternally wounded woman. Women, exercise and doctors in the late nineteenth century*, Manchester University Press 1990, s. 171-203 og McCrone, Kathleen E.: *Playing the Game, Sport and the Physical Emancipation of English Women 1870-1914*, The University Press of Kentucky 1988, s. 202.
 22. Rosenbeck, Bente: *Kvindekøn. Den moderne kvindeligheds historie 1880 – 1980*, Gyldendal 1987, s. 54 ff.
 23. Rosenbeck, Bente: *Kvindekøn*, siderne 78-88.
 24. Rosenbeck, Bente: *Kroppens politik*, s. 25.
 25. Her citeret fra Per Jørgensen, Lisbeth Steen-Pedersen og Else Trangbæk: *Idræt og historie*, Teknisk Forlag 1986.
 26. Else Trangbæk: »Svensk gymnastik og de kvindelige pionerer«, i: Johan R. Norberg (red): *Studier i idrott, historia och samhälle*, Stockholm 2000, siderne 253-279.
 27. Sally Høgstrøm, (1864-1939) svensk gymnastikdirektør, underviste på Vallekilde i 1884-85 og derefter på Askov Højskole 1886.
 28. Possing, Birgitte: »Renhed, disciplin og stræbsomhed. Om Natalie Zahles pigeskole«, i *Pigernes skole*, s. 34.
 29. Natalie Zahle satte her pris på, at pigerne var nettede, omhyggelige, lærevillige, pligtopfyldende, stille, lydige, tækkelige, milde, tjenstvillige, beskedne og betænksomme. Birgitte Possing har ud fra elevernes vidnesbyrd til eleverne og lærerne kunnet aflæse Natalie Zahles holdninger.
 30. Natalie Zahle lagde her vægt på, at pigerne var begavede, tænksomme, agtpågivende, fantasirige, attrående, æreslystne, selvstændige, viljestærke og muntre. Birgitte Possing har ud fra elevernes vidnesbyrd til eleverne og lærerne kunnet aflæse Natalie Zahles holdninger.
 31. Possing, Birgitte: »Renhed, disciplin«, i: *Pigernes skole*, s. 31.
 32. Birthe Skov Jensen: *Gymnastikken på N. Zahles skole 1864-1899*. Speciale, Historisk Institut, KU 1983, s. 22.

33. Birthe Skov Jensen: *Gymnastikken på N. Zahle*, s. 101.
34. Birthe Skov Jensen: *Gymnastikken på N. Zahle*, s. 43.
35. Else Trangbæk: *Mellem leg og disciplin. Gymnastikken i Danmark i 1800 tallet*, Auning 1987, siderne 76-83.
36. Lund, Hans: *Askov Højskole 1865 – 1915*, København 1965, siderne 55-56.
37. Trier tog bl.a. afstand fra visse af de øvelser, især Paul Petersen bød pigerne – nemlig de danske smidigheds- og akrobatiske øvelser, som han fandt for voldsomme.
38. Sally Högström: »Minnen från Danmark«, *Særintryk ut Föreningen GCI's Årsskrift* 1932, s. 4.
39. Sally Högström: »Minnen från Danmark«, siderne 2-18.
40. Marie Kold, datter af en af de store højskolemænd i Danmark, Chresten Kold, beretter i bogen *Marie Kolds Askov-Breve. Et tidsbillede*, (1971) om livet som elev på en højskole i 1886 s. 48/brev af 20. februar 1886.
41. Marie Kolds Askov-Breve – Brev af 15. januar 1886.
42. Ingeborg Schrøder, gift Appel (1868-1948) senere gift med Jacob Appel, som blev forstander på Askov efter Ludvig Schrøder.
43. Nielsen, Birthe Skov: »Den tidlige kvindegymnastik«, i: *Dansk idrætshistorisk årbog 1985*, siderne 83-91.
44. Artikel af Norlander i *Højskolebladet*, spalte 525, 1885.
45. Der henvises generelt i forbindelse med denne del til Trangbæk, Else: »Discipline and emancipation. through Sport. The pioneers of Womens sport in Denmark«. i: *Scandinavian Journal of history*, 21 (1996) s. 121-135, hvor især Erna Juel-Hansen og Paul Petersens virke er beskrevet.
46. Juel-Hansen, Erna: »Om en reform af pigeskolen«, i: *Vor Ungdom*, siderne 218-219.
47. Debatten om sædelighedsmoralen foregik fra 1870 til 1880'erne, hvor den kulminerede i Sædelighedsfejden. Debatten rejstes fra to sider: en konservativ, som argumenterede for total seksuel afholdenhed før ægteskab for både mænd og kvinder, og den radikale, som gik ind for en friere seksualitet både for mænd og kvinder. Erna Juel-Hansen tilhørte den sidste og Natalie Zahle den første.
48. Paul Petersen, gymnastikpædagog (1845-1906).
49. *Meddelelser fra Paul Petersens Institutter 1886*.
50. Guttmann, Allan: *Womens Sports: A history*, New York 1991, s. 110.